

Byung-Chul Han Spreken over God

Een dialoog met
Simone Weil

DE NIEUWE
WERELD / ten have

Aandacht

In laatste instantie is aandacht hetzelfde als het gebed.

Twee vogels, onafscheidelijke metgezellen, zitten in dezelfde boom. De één eet de vrucht van de boom, de ander kijkt zonder te eten.

SIMONE WEIL

De huidige crisis van de religie valt niet simpelweg te herleiden tot het feit dat bepaalde geloofsinhouden hun geldigheid hebben verloren, dat we niet meer in God geloven of dat de kerk elk vertrouwen heeft ingeboet. Er zijn veeleer *structurele redenen*, waar we ons weliswaar niet van bewust zijn, maar die verantwoordelijk zijn voor de afwezigheid van God. Daartoe behoort het *verval van de aandacht*. De crisis van de religie is dus ook een crisis van de aandacht, een crisis van het kijken en luisteren. *Niet God is dood. De mens aan wie God zich openbaarde, dié is dood.*

Waarneming is extreem vraatzuchtig geworden. Zij mist elke contemplatieve weidsheid. Zij eet permanent. Consumptie is haar basishouding. ‘Comakijken’ (*Binge-watching*) brengt haar vraatzucht treffend tot uitdrukking. *To binge* betekent ‘brassen’, ‘excessief verslinden’. Waarneming wordt bijna *vetgemest* met informatie- en communicierommel, met klank- en kijkkrommel. Wij verworden tot consumptieëvee. Waarneming wordt in toenemende mate door prikkels en verslaving gestuurd. Aangezien ze alleen nog maar bezig is met *eten*, kan ze niet meer *kijken*. Zo schrijft Weil: ‘Kijken en eten zijn hier op aarde tweeërlei. Je moet het ene of het andere kiezen. Zowel het een als het ander noemt men liefhebben. Alleen voor hen die het soms overkomt dat ze een tijdlang toeschouwers blijven, zonder te eten, bestaat enige hoop op redding.’ Eten bevredigt slechts behoeften. Alleen kijken, alleen ‘schouwen’ verlost ons van de zinledige immanentie van het consumeren.

De huidige crisis van de aandacht heeft te maken met het feit dat we alles alleen nog willen eten, willen consumeren, in plaats van te kijken. De vraatzuchtige waarneming heeft geen aandacht nodig. Ze verslindt alles wat haar wordt voorgezet. Alleen de ziel, die *vast*, kan kijken. Tijdens het vasten brengt ze een *autofagie* op gang, die haar lagere, vraatzuchtige deel opeet. Deze *autofagie van de ziel* is het enige wat ons kan redden en naar God toe leidt:

‘Het eeuwige deel van de ziel voedt zich met honger. Als we niet eten, verteert ons organisme zijn eigen vlees en zet het om in energie. Ook de ziel. De ziel die niet eet, verteert het sterfelijke deel en zet dat om. De honger van de ziel is moeilijk te verdragen, maar er is geen andere remedie voor onze ziekte. Bij levenden lijve het vergankelijk deel van de ziel van honger laten sterven. Zo staat een vleselijk lichaam direct in dienst van God.’²

De ziel die alleen nog eet, zonder te kijken, verliest het contemplatieve vermogen. In plaats van *autofagie* ontwikkelt ze *adipositas*, vetzucht. Haar natuurlijke, sterfelijke deel, dat verantwoordelijk is voor het eten, wordt groter en vervet. Het goddelijke deel van de ziel daarentegen kwijnt weg en verschrompelt. Contemplatieve aandacht is essentieel voor het kijken. Zij beschouwt de dingen zonder ze toe te eigenen, zonder ze te willen inlijven. *Wie kan kijken, wordt leeg, wordt niemand.* Zo iemand wekt in zich een *leegte*: ‘De schoonheid van een landschap als niemand het ziet, helemaal niemand...’³

Volgens Weil is het de verbeeldingskracht die in dienst van het ik *voortdurend van eten droomt*. Zij onderwerpt de dingen aan de behoeften, wensen en belangen van het ik. Zo worden ze op haar afgestemd en door haar verslonden. We kunnen ze niet zien zoals ze werkelijk zijn. De verbeeldingskracht maakt, als ‘zwaartekracht’, de ziel blind

voor de *ware aard van de dingen*, waaraan men zou moeten gehoorzamen. Zij verhindert de ziel zich te verheffen tot het transcendente: 'Er zijn twee soorten gehoorzaamheid. Men kan gehoorzamen aan de zwaartekracht of aan het verband der dingen. In het eerste geval doet men datgene waartoe de verbeelding, die elke leegte probeert te vullen, ons drijft. (...) Schakelt men het werk van de verbeelding en haar schijnbare vervullingen uit en vestigt men zijn aandacht op het verband der dingen, dan treedt een noodzaak tevoorschijn waaraan men met geen mogelijkheid niet kan gehoorzamen. Voordat men zover gekomen is, heeft men geen idee van de noodzaak en ook geen gevoel voor gehoorzaamheid.'⁴ De zwaartekracht sleurt de ziel de diepte in: 'Alles wat laagheid heet, is een fenomeen van de zwaartekracht.'⁵ De zwaartekracht beheerst het natuurlijke deel van de ziel. De *volheid* van het door haar beheerste natuurlijke deel van de ziel verdringt de *leegte*, die de ziel in staat stelt te kijken.

Religie veronderstelt aandacht voor de dingen, die zich onttrekken aan beschikbaarstelling, aan consumptie, aan het 'eten'. Juist de onbeschikbaarheid vormt het vis-à-vis waar de contemplatieve aandacht op is gericht. Zij verdiept de aandacht. De contemplatieve aandacht staat haaks op de waakzaamheid van de jager. Zij zoekt of jaagt niet, maar luistert en verwijlt. De doel- en resul-

taatgerichte, door belangen gestuurde, rondzwervende aandacht van de jager, die ernaar streeft het gezochte object zo snel mogelijk in handen te krijgen, is funest voor de religieuze ervaring: 'Een verkeerde manier van zoeken: de aandacht verbonden aan een probleem. Dit is nog een verschijningsvorm van de afschuw voor de leegte. We willen niet dat een inspanning vergeefs is geweest. We houden hardnekkig de jacht vol. Wij moeten niet willen vinden.'⁶ De religieuze aandacht is een 'kijken', een 'schouwen', en geen 'zoeken', geen 'aankleven'.⁷ Misschien dat we daarom de handen vouwen bij het gebed. Wij kijken naar het opene, dat zich aan elke *greep* onttrekt, naar de leegte, die geen aankleven toelaat. In de leegte is er niets te 'eten', niets waaraan we ons zouden kunnen vastklampen. Pas als we elk aankleven, elke wil laten varen, belanden we in de bevrijdende leegte.

De digitalisering versnelt de totale beschikbaarstelling van de werkelijkheid aanzienlijk. Zij went ons eraan dat alles direct beschikbaar, bereikbaar, berekenbaar en consumeerbaar is. Daardoor vervlakt de aandacht. Geesteshoudingen als wachten of geduld, die toegang boden tot het onbeschikbare, raken in verval. Informatie als prikkeling versnipperd de aandacht. Diepe aandacht wordt niet door prikkels gestuurd. Zij is eerder resistent voor prikkels en weert die zelfs af. Ze lijkt op een gebed: 'Met de volle aandacht kunnen we alleen aan God denken.

Omgekeerd kunnen we alleen aan God met de volle aandacht denken. (...) De hoogste extase is de aandacht op zijn volst.’⁸

We zijn vandaag de dag voortdurend afgeleid. We springen, ja tuimelen van de ene informatie in de andere, van de ene prikkel in de andere. Alleen al op grond van de voortdurende afleiding zijn we van God verlaten: ‘God is aandacht zonder afleiding.’⁹ Waren we niet afgeleid, dan waren we bij God. Als we maar *aandachtig zouden toekijken*, dan zouden we God ontmoeten, *overal*: ‘De volmaakte zuivere aandacht, de aandacht die niets dan aandacht is, is de op God gerichte aandacht, omdat hij alleen aanwezig is in de mate waarin er aandacht is.’¹⁰

Wat verslaafd maakt, heeft geen aandacht nodig om effect te sorteren. Verslaving functioneert des te beter naarmate we er minder aandacht tegenoverstellen. Verslavende prikkels verdoven de aandacht. De huidige *verslaafde samenleving* is een samenleving zonder aandacht. De waarneeming wordt door verslaving en dopamine gestuurd. Verslaving en aandacht zijn tegengestelde krachten. Ook de sociale media bedienen zich van algoritmes die verslaving in de hand werken, om mensen afhankelijk te maken, om hen te controleren en te sturen. De smartphone is een *digitale verslavingsmachine*. Ook de zoekmachine is uiteindelijk een verslavingsmachine. Zij wekt het jagersinstinct.

De prikkel van de verrassing voedt het onstilbare verlangen naar informatie. Informatie heeft een uiterst korte actualiteitsspanne. Zij stort snel haar prikkel uit en verbleekt. Daarom kunnen we niet bij haar verwijlen. Haar extreem korte actualiteitsspanne fragmenteert de aandacht: 'Aandacht vergt duurzaamheid; daarom kunnen we tegenover dat wat almaar verandert niet aandachtig zijn.'¹¹ De diepe, contemplatieve aandacht betreft het duurzame, dat wat blijft en bestendigheid heeft. Het ware is het duurzame. De macht van de informatie doet dit teniet door ons in een permanente actualiteitsroes te storten. Wie niet tot contemplatieve aandacht, tot kijken in staat is, heeft geen toegang tot de waarheid, tot de ware, duurzame orde der dingen.

Hoe onbeschikbaarder het vis-à-vis is, des te geduldiger, afwachtender, ja smekender wordt de erop gerichte aandacht. Aandacht (*attention*) en wachten (*attendre*) veronderstellen elkaar. De diepe aandacht als gebed wordt gevoeld door het verlangen, dat echter elk beschikbaar object mist. Het vis-à-vis, waar het gebed als diepe aandacht op doelt, maakt ons niet verslaafd. Het trekt zich terug in een afwezigheid, in een onbeschikbaarheid, in plaats van zich aan ons op te dringen. *God glanst door afwezigheid*: 'God kan in de schepping niet anders aanwezig zijn dan in de vorm van de afwezigheid.'¹² De afwezigheid is 'de modus van de goddelijke aanwezigheid'.¹³ Aan het

bidden ligt een bijzonder soort aandacht ten grondslag, een ‘verlangen’ dat ‘intens’, ‘maar niet doelgericht’ is.¹⁴ We prevelen gebeden zonder iets te beogen. *We openen ons voor God*. Het hoogste, mooiste gebed is dat waarin *geen wens wordt geuit*, het *zo scherp mogelijk luisteren naar het goddelijke zwijgen*.

De *schroom* is een geesteshouding die ons toegang biedt tot het onbeschikbare. Martin Heidegger spreekt van de ‘traagheid van de aarzelende schroom voor het niet-maakbare’.¹⁵ De schroom betreft het onbeschikbare. ‘De schroom is het ingehouden, lankmoedig toegenegen, zich vervullende denken aan datgene wat nabij is in een nabijheid die er uitsluitend in opgaat iets van verre in zijn volheid verre (...) te houden.’¹⁶ De schroom is een aandacht die bij het verre verwijlt in plaats van het te willen toe-eigenen. Hij ‘ontwaakt alleen waar iets van verre verschijnt’. Waar alles, zoals vandaag de dag, direct beschikbaar en bereikbaar moet zijn, verdwijnt het verre. De schroom maakt plaats voor de beschikkingsmacht. De nabijheid verschilt in zoverre van afstandsloosheid dat in nabijheid het verre besloten ligt. We naderen het onbeschikbare terwijl we er uit schroom voor *terugdeinzen*. Weil merkt op: ‘Voor het object dat men najaagt terugdeinzen. Alleen wat indirect is, is werkzaam. (...) Als je aan een druiventros trekt, vallen de losse druiven op de grond.’¹⁷

'Het is de kunst oude kennis toe te
passen in onze tijd en nieuwe denkers
te vinden. Byung-Chul Han is zo'n
ontdekking.' – *NRC*

In *Spreken over God* laat Byung-Chul Han zien hoe de inzichten van Simone Weil niets aan kracht hebben verloren en ons helpen de leegte van onze tijd te doorzien. In plaats van alsmaar te presteren, produceren en consumeren, wijst ze ons een andere weg: naar een leven dat openstaat voor stilte, aandacht en transcendentie.

Han leest Weil door de lens van onze tijd en toont hoe haar gedachtegoed ons niet alleen helpt de crisis van het heden te begrijpen, maar ook een helend perspectief biedt. Een wereld die luistert naar Simone Weil, zo betoogt hij, kan ons wegvoeren uit het volslagen zinledige leven en ons een heuglijke zijnsvolheid geven.

Vertaler: Mark Wildschut

NUR 730

9 789025 914196 >

DE NIEUWE
WERELD / ten have

www.uitgeverijtenhave.nl